

DAĞLAR BİZİMDİR

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÇUKUROVA'NIN
ÇEVRE TARİHİ

CHRIS GRATIEN

ÇEVİREN
DÂRA ELHÜSEYNİ

CHRIS GRATIEN

Lisans eğitimini 2005 yılında Le Moyne College’da Tarih alanında tamamladıktan sonra, 2008 yılında Georgetown Üniversitesi’nde Arap Çalışmaları alanında yüksek lisans, 2015 yılında ise aynı üniversitede Tarih alanında doktora derecesini almıştır. Akademik çalışmaları, modern Orta Doğu’nun sosyal ve çevresel tarihine odaklanmaktadır. Özellikle geç Osmanlı döneminde kırsal dönüşüm, göç, yerinden edilme ve çevresel değişim konularını incelemektedir. Gratiën, ayrıca “Ottoman History Podcast” adlı dijital yayın platformunun yapımcısı ve ortak yaratıcısıdır. Hâlen Virginia Üniversitesi Tarih Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Başlıca eserleri: “Toprakla Oynayan Mezarını Kazar’: Osmanlı’da Sıtma ve Medeniyet,” (çev. İsmail Yaşayanlar), *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak*, ed. İsmail Yaşayanlar. Tarih Vakfı, 2022. “Narrating Sephardic Histories: A Reflection” with Sam Negri in *Sephardic Trajectories: Archives, Objects, and the Ottoman Jewish Past in the United States*, ed. Kerem Tınaz ve Oscar Aguirre-Mandujano. University of Chicago Press/Koç Üniversitesi Yayınları, 2021. “The Rice Debates: Political Ecology in the Ottoman Parliament” *Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History*, ed. Onur İnal ve Yavuz Köse. White Horse Press, 2019. “Malaria and the Legacy of WWI in the Ottoman Empire” *The Long End of the First World War: Ruptures, Continuities and Memories*, ed. Katrin Bromber, Katharina Lange, Helke Liebau, Anorthe Wetzel. University of Chicago Press/Campus Verlag, 2018. “Pilavdan Dönen İmparatorluk: Meclis-i Mebusan’da Sıtma ve Çeltik Tartışmaları” çev. Burcu Kurt, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar*, ed. Burcu Kurt ve İsmail Yaşayanlar. Tarih Vakfı, 2017.

DÂRA ELHÜSEYİNİ

2002 yılında arasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. Çeviri çalışmalarının yanı sıra “Toplum ve Kuram” ve “Kürt Tarihi” dergilerinde editörlük faaliyetleri yürütmüştür. Başlıca çevirileri: Behlül Özkan, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası*, Rodney Hilton, *Bond Men Made Free Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, (henüz yayımlanmadı), William Foote Whyte, *Köşebaşı Toplumu*, Paul Willis, *İşçiliği Öğrenmek*, Jessica Harland-Jacobs, *Builders of the Empire: Freemason and British Imperialism, 1717-1927*, Christine M. Philliou, *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Geçmiş* (2022), Kristin Fabbe, *Devletin Müritleri* (2023), Marinós Sariyannis, *Osmanlı’nın Üç Harfliler: Hortlaklar, Hayaletler, Cinler Arasında* (2023), Melis Hafez, *Osmanlı’da Tembelliğin Keşfi* (2023), Aysel Yıldız, *Sultanın Düşüşü* (2023), Ryan Gingeras, *İmparatorluk Vârisi Mustafa Kemal Atatürk* (2024), Necati Alkan, *Osmanlı’da Gayrisünni Müslümanlar* (2024).

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	19
Çevre, İmparatorluk ve Yerli Ekoloji	29
Geç Dönem Osmanlı Yayılma Alanı	37
Kilikya'dan Çukurova'ya	44
Sıtma ve Modernlik	49
BİRİNCİ BÖLÜM	
YAYLA İMPARATORLUĞU	54
OSMANLI KİLİKYA'SININ YERLİ EKOLOJİSİ	
İki İklimli Bir Memleket	57
Epidemiyolojik Oryantalizm	64
Göçebe-Hayvancılığın Yerli Bir Ekolojisi	72
Tarihî Bir Sınır Bölgesi Olarak Kilikya	82
Göçebe-Hayvancılığın Dayanıklılığı	93
İKİNCİ BÖLÜM	
İLERLEMENİN PİS KOKUSU	106
GEÇ DÖNEM OSMANLI YAYILMA ALANINDA EKOLOJİ VE YERLEŞİM (1856-78)	
Çukurova ve Tanzimat	109
Bir İç Yayılma Alanı	120
Osmanlı'nın Medenileştirme Misyonu	137
Tanzimata Karşı Direniş	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İKİNCİ MİSİR'IN İKİNCİ DOĞASI	165
SERMAYE, EKOLOJİ VE TOPLULUKLAR ARASI İLİŞKİLER	
(1878-1914)	
<i>Pamüğun Politik Ekolojisi</i>	169
<i>Eşitsiz Bir Ova</i>	187
<i>Ateşi Harlamak</i>	198
<i>Sıtma ve İlaç</i>	209
<i>İhtilaflar Ovası</i>	214
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BEREKETSİZ YILLAR	237
SAVAŞ, DOĞA VE İMPARATORLUĞUN SONU (1914-1923)	
<i>Seferberlik ve Yerinden Etme</i>	240
<i>Savaşın Politik Ekolojisi</i>	253
<i>1916: Sivrisinek Yılı</i>	269
<i>Kilikya'da Fransa</i>	280
BEŞİNCİ BÖLÜM	
FENNİ BİR YAYLACILIK HAYATI	303
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK (1923-1956)	
<i>Köylülerin Mübadelesi</i>	306
<i>Ulusun Laboratuvarı</i>	325
<i>Militan Bir Ekoloji</i>	343
<i>Yazlık Yaylaların Soylulaştırılması</i>	354
ARŞİVLER VE KÜTÜPHANELER	381
KAYNAKÇA	383
DİZİN	423

GİRİŞ

Ömer, Durmuş Ağa'nın oğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Taf isimli bir İç Anadolu köyünde doğmuştu. Ailesinin maddi durumu bölgeye göre iyiydi. Ömer ayrıca eğitim de almıştı. Büyük hedefleri olan genç bir adam için uygun bir yer olmasa da, büyüdüğü bu küçük köyün kendine has güzellikleri vardı. Kışlar soğuk ve kasvetliydi, fakat baharın gelmesiyle birlikte dağların serin havası yerini ferahlatıcı esintilere bırakıyordu. Yazları geçirmek için harika bir yer olan Ömer'in köyü, geniş yaylaların olduğu bir bölgede kuruluydu.¹ Ömer'in ataları olan Avşarlar, her yıl sürüleriyle birlikte bu yaylaları ziyaret eder ve sıcak ayları bol bulunan çayırarla ve kır çiçekleriyle çevrili bir ortamda rahat biçimde geçirirlerdi. Avşarlar, İç Anadolu platosu ile Akdeniz kıyısındaki Çukurova düzlükleri arasında yüzlerce kilometre yol kat ederek otlak, su ve güzel havanın peşinden giderlerdi. Fakat Ömer'in doğmasından birkaç kuşak önce Osmanlı hükümeti onları köylere yerleştirmişti. 20. yüzyılın başlarında, bir zamanlar imparatorluğun tümünü kat eden bir topluluğun dünyası artık çok küçüktü.

Ömer, genç bir yaşta Haçça isminde bir kadınla nişanlandı. Haçça'yı seviyordu ve onunla evlenmek için yanıp tutuşuyordu. Fakat evlenmek sıklıkla aile içi meselelere yol açabiliyordu. Bu sırada, Ömer'in köyünü aniden terk etmesine ve Türkiye'nin pamuk endüstrisinin merkezi haline gelen güneydeki verimli ovalara gitmesine neden olan bir olay ol-

¹ Fethi Ahmet Canpolat ve Selçuk Hayli, *Pınarbaşı İlçe'sinin (Kayseri) Beşeri ve İktisadi Coğrafyası* (İstanbul: Hiperlink, 2019), s. 66.

du. Hikâyeyi bilenlere göre Ömer “küskün gitmişç” Belki de Haçça’yla nişanlanması yüzünden ailesiyle tartışmışlardı. Belki de Ömer biraz para kazanıp Haçça’yla evlenmek için geri dönmeyi planlıyordu. Hiç şüphesiz o dönemde Çukurova’ya gidip para ve hediyelerle dönen, Adana’nın hareketli çarşılarındaki terzilerden yepyeni elbiseler giyen gençler hep vardı. Bu gençler, Çukurova bölgesindeki pamuk tarlalarında ve on binlerce gurbetçinin çalıştığı fabrikalarda iş buluyorlardı. Çukurova, Ömer gibi bir delikanlının yeni bir hayat kurabileceği ya da eski hayatına yeni bir insan olarak dönebileceği bir yerdi, tabii Çukurova onu çiğneyip pamuk balyası gibi tükürmediği sürece.

Oğlunun şehirde güvende olmayacağından korkan annesi, Ömer’e köyden ayrılmaması için yalvardı: “Adana’da kalma oğlum. Gözlerine mucuk çökar [girer].” Mucuk bir tür sivrisinek için kullanılan bir kelimedir.² Öte yandan, mucuk burada mecazi bir anlam taşıyordu. Annesi, Ömer’e birdenbire başına bir felaket gelebileceğini anlatmak istemişti. Sömürü ve ahlaksızlıkla kötü nam salmış bir yerde saf bir köylü çocuğunu bekleyen pek çok tehlike vardı ve Çukurova’ya gidip bir daha geri dönmeyen erkek sayısı az değildi. Oğlunu özleyen ve endişeye kapılan anne, onu almak için Adana’ya kadar aynı uzun yolculuğu yaptı, fakat şehre vardığında en büyük korkusunun gerçekleştiğini gördü. Ömer hayatını kaybetmişti. Bazıları, Ömer’e haset nazarının değdiğini söylüyordu. Fakat mucuk mecazi anlamıyla Ömer’in ölümünden sorumlu değildi. Ömer’i gerçekten bir sivrisinek ısırılmıştı ve sıtma ya yakalanıp hayatını kaybetmişti. Sıtma, Adana’nın meşhur yazlarında sıkla rastlanan bir hastalıktı ve her zaman ölümcül değildi. Fakat Ömer muhtemelen yayla köyünde daha önce bu hastalığa hiç maruz kalmamıştı. O yıllarda onun gibi pek çok genç çalışmak için Adana’ya gitmiş ve aynı kaderi

² Türkçedeki mucuk kelimesi Ermenice kökenlidir. Robert Dankoff, *Armenian Loanwords in Turkish* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1995), s. 108.